

Kring bötesverkställighetslagens regel om tillrättaförande av bötfällda genom ovillkorligt fängelsestraff

Av OLLE EKSTEDT

I *Inledning.*

Huvudreglerna enligt bötesverkställighetslagens (BövL) förvandlingskapitel är att böter, som ej blir betalda, skall förvandlas till fängelse och att villkorligt anstånd skall medges med avtjänandet av förvandlingsstraffet. Lagstiftningen rymmer undantag från principerna, verkande åt olika håll. Ett sådant undantag är att böter å vissa mindre belopp, s.k. småböter, ej skall förvandlas, om ej särskilda skäl föreligger. Ett annat undantag är att förvandlingsstraffet under vissa förutsättningar skall vara ovillkorligt.

Småböter skall förvandlas under omständigheter som är likartade med dem som utgör hinder för villkorligt anstånd beträffande ett förvandlingsstraff. Förutsättningarna är att omständigheterna föranleder antagande att den bötfällda av tredska eller uppenbar vårdslöshet underlåtit betala böterna eller att omständigheterna föranleder antagande att, såvitt gäller småböternas förvandlingsbarhet, förvandling eller, såvitt gäller anståndsfrågan, straffverkställighet erfordras för den bötfälldes tillrättaförande. En särskild grund för förvandling av småbter är ytterligare att böterna ådömts för fyleri och den bötfällda under de före förvandlingen senast förflutna två åren tre eller flera gånger dömts för sådan förseelse.

Nuvarande BövL, som tillkom 1964 har avlöst en BövL av år 1937. Den senare lagen innehåller ej någon regel om villkorligt anstånd med straffverkställighet utan kompletteras i det avseendet med särskilda bestämmelser i 4 § i 1939 års lag om villkorlig dom. 1937 infördes bestämmelserna om anstånd i form av villkorlig dom i 2 § av 1918 års lag om villkorlig straffdom. Före 1937 års lagstiftning ålades förvandlingsstraff av länsstyrelse och det kunde endast bli ovillkorligt. Motsvarighet till anståndsbestämmelserna i 1918 och 1939 års lagar om villkorlig dom, utan skiljaktigheter i sakligt avseende, finnes nu i 1964 års BövL. Orsaken till att brottsbalkens villkorliga dom ej ansetts kunna användas i förvandlingsmål torde närmast vara att sagda villkorliga dom givits formen av en självständig påföljd, som ej innebär anstånd med ådömande eller verkställighet av någon annan påföljd.

Litteraturen rörande frågor om bötesförvandling är, om man bortser från lagförarbeten, obetydlig. 1964 års BövL föregicks ej av någon grundlig genomarbetning av problemområdet, och den lagen innebar ej någon genomgripande reform. Arbetet på en sådan reform synes ha inletts i augusti 1969, genom att uppdrag lämnats en särskild utredningsman.

Frågorna kring bötesförvandling synes förtjäna mera uppmärksamhet än som hittills ägnats dem. Förvandling av böter kan nämligen resultera i relativt stränga straff. Det högsta förvandlingsstraffet är fängelse 90 dagar. Ett ej orealistiskt straff å 100 dagsböter för rattonykterhet eller ringa misshandel ger vid förvandling till resultat något mera än två månaders fängelse, eller dubbelt så mycket som direkt brukar ådömas för ett rattfylleri, som ej framstår som kvalificerat, eller för misshandel inom ett brett register i fall där brottet ej ansetts ringa. Skillnaden är särskilt anmärkningsvärd i de fall, då en medellös person ålägges ovillkorligt förvandlingsstraff, enär straffverkställigheten anses erforderlig för hans tillrättaförande.

Den följande framställningen rör främst frågor kring BövL:s regel i 18 § att behovet av den bötfälldes tillrättaförande skall föranleda ovillkorligt förvandlingsstraff i stället för villkorligt sådant enligt huvudregeln. När jag i det följande talar om „tillrättaföranderegeln“ avser jag sålunda sagda regel. Stundom betecknar jag den regeln och den liknande regeln om förvandling av småböter som „tillrättaförandereglerna“. De beslut från hovrätten över Skåne och Blekinge, som redovisas i texten, är utvalda från de mål om förvandling av böter, som inkommit till hovrätten under tiden 1959—1968 och vilka jag granskat. Det redovisade beslutet av Gotlands domsagas häradsrätt har jag fått kännedom om genom en händelse. Det bör anmärkas, att hovrätt är sista instans i mål om förvandling av böter.

BövL:s regel i 9 § att den bötfälldes behov av tillrättaförande skall föranleda förvandling av småböter torde bli belyst genom det följande, trots att den regeln ej behandlas särskilt. Den synes nämligen vara skriven med den andra tillrättaföranderegeln som förebild. Den skillnaden mellan reglerna, som ovan angivits, att omständigheterna i det ena fallet skall föranleda antagande att förvandling erfordras och i det andra fallet att straffverkställighet erfordras för den bötfälldes tillrättaförande, kan fordra en särskild kommentar.

Skillnaden tillkom utan särskild motivering i och med 1964 års BövL. Dessförinnan var förutsättningen såväl för förvandling av småböter som för ovillkorligt förvandlingsstraff, att straffverkställighet erfordrades för tillrättaförandet. I samband med ett resningsfall har emellertid såväl JO som RÅ och HD intagit

den ståndpunkten, att det förändrade uttryckssättet i 1964 års BövL ej medfört någon ändring i sak.¹⁾

I det åsyftade fallet anmälde en person F till JO, att en häradsrätt jämlikt 8 och 15 §§ i 1964 års BövL hade förvandlat bl. a. honom ålagda böter om 50 kronor för fylleri, ehuru domstolen funnit villkorligt anstånd kunna medges med verkställigheten av förvandlingsstraffet. I det på JO:s initiativ väckta resningsärendet beviljade HD resning och anförde:

Av häradsrättens akt i bötesförvandlingsmålet framgår, att åklagaren såsom grund för sitt yrkande om förvandling anfört att straffverkställighet erfordrades för F:s tillrättaförande. Häradsrätten fann dock i sitt beslut, att omständigheterna icke föranledde till antagande att för tillrättaförandet fordrades verkställighet av förvandlingsstraffet, samt beviljade F anstånd med dettas verkställighet. — Enligt 9 § lagen om verkställighet av bötesstraff gäller emellertid bland annat att förvandling av bötesstraff å femtio kronor omedelbart i penningar icke må ske utom i fall där förvandling anses erforderlig för den bötfälldes tillrättaförande. Det F genom strafföreläggande ålagda bötesstraffet kunde således icke lagligen förvandlas av häradsrätten.

Grunden för resningen torde ha varit att häradsrättens rätts-tillämpning ansågs uppenbart strida mot lag. Tveksamhet kan i vart fall råda rörande uppenbarheten. Häradsrättens rättstillämpning strider sålunda ej mot ordalagen i 9 § BövL. Där sägs, att förvandling skall ske om omständigheterna föranler antagande att förvandling erfordras för den bötfälldes tillrättaförande. Det kan ju ej heller uteslutas, att enbart förvandling i förening med villkorligt anstånd med straffverkställigheten skulle sakna tillrättaförande verkan. Anstånd med straffverkställigheten innebär ju i vart fall blott en villkorlig straffeffertgift. Huvudregeln är också, som nämnts, att obetalda böter skall förvandlas men i första hand till villkorligt förvandlingsstraff. Dessutom har just i förvandlingssammanhang departementschefen under förarbetena till 1937 års BövL gjort ett särskilt uttalande av vilket man kan dra slutsatsen, att de olika åtgärder, som myndigheterna efter hand vidtar mod den som begått ett bötesbrott, var för sig kan tillmätas betydelse för den bötfälldes tillrättaförande. Departementschefen uttalande:

Visserligen kan en kriminaliserad handling mången gång vara så betydelselös, att någon annan reaktion än den som ligger i själva bötesdomen och böternas indrivande icke är påkallad.²⁾

Den åsyftade regeln i 9 § 1964 års BövL om förvandling av småböter bör emellertid, även om det ej är uppenbart, tolkas så

¹⁾ JO 1969 s. 45 ff. NJA 1968 C 644.

²⁾ NJA II 1938 s. 36. Jfr också s. 4.

att förvandling skall underlåtas, om ej tillrättaförandet synes fordra straffverkställighet. Som stöd för påståendet kan åberopas det i propositionen till BövL gjorda uttalandet, att „paragrafen motsvarar nuvarande 8 §³⁾), och den omständigheten, att den andra ifrågakommande tolkningen leder till strängare resultat för den bötfällde. Fordrar tillrättaförandet ej straffverkställighet, skall man ju med den av HD antagna tolkningen underlåta förvandling. Med den andra tolkningen skulle man däremot förvandla böterna och medge anstånd med straffverkställigheten, på grund av mindre graverande omständigheter å den bötfälldes sida än sådana som föranleder ovillkorligt förvandlingsstraff.

II *Tillrättaföranderegeln*s egentliga betydelse.

Det behöver ej råda någon tvekan därom, att tillrättaföranderegeln i grund och botten avsetts innebära detsamma som huvudförutsättningen för den direkt ådömda villkorliga domen. I 1939 års lag uttrycktes denna sålunda, att det skall kunna antagas, att den dömde utan att undergå straff skall avhålla sig från att ånyo begå brott. I 1918 års lag om villkorlig straffdom uttryckte man sig emellertid i stället så, att det skulle finnas skälig anledning antaga att den dömde skulle utan straffets undergående låta sig rättas. När man i 1939 års lag ändrade formuleringen, gjorde man det blott i 1 §, och den nya formuleringen ansågs vara ett mera adekvat uttryck för vad prövningen i tillämpningen innebar. Det äldre uttryckssättet fann man emellertid kunna bibehållas i andra paragrafer än inledningsparagrafen såsom synonymt med det nya.⁴⁾ Från 1939 års lag har det äldre uttryckssättet överförts till den nya BövL. I brottsbalken användes det nyare uttryckssättet efter ytterligare någon omformulering i kapitlet om villkorlig dom.⁵⁾ Enligt det sagda skall den dömdes prognos vara avgörande både för BövL:s anstånd och den direkt ådömda villkorliga domen.

Skillnaden mellan BövL:s tillrättaföranderegeln och nyssnämnda förutsättning för direkt ådömd villkorlig dom är, att det villkorliga anståndet enligt BövL skall presumeras vara tillräckligt såsom påföljd, om ej särskilda omständigheter talar däremot, medan det i det andra fallet fordras utredning, som visar att villkorlig dom är tillräcklig.

Vad nu sagts om tillrättaföranderegeln

s innebörd framgår tydligt av förarbetena till 1937 års BövL.⁶⁾

³⁾ K. Prop. 1964:10 s. 183.

⁴⁾ NJA II 1940 s. 217.

⁵⁾ Jfr Strahl m. fl. Om påföljder för brott, 2 u, Sthlm 1955 s. 121 f.

⁶⁾ NJA II 1938 s. 92 ff.

Från och med 1918 års lag om villkorlig straffdom har beträffande villkorlig dom i allmänhet angivits, att prognosbedömningen skall göras med hänsyn främst eller särskilt till den brottsliga karaktär och personliga förhållanden i övrigt. I 1906 års lag i ämnet anges däremot ett flertal olika omständigheter, som kan anses sammanfattade i de senare uttryckssätten. Den i BövL:s tillrättaföranderegeln uttryckta presumptionen för det lindrigare åtgärdsalternativets tillräcklighet beträffande bötfällda i allmänhet medför, att domstolen i förvandlingsmål gör prognosbedömningen på grundval blott av det material som, främst genom registerutdrag och av åklagaren i övrigt ingivna handlingar, normalt föreligger i sådana mål. Domstolen föranstaltar således i regel ej om personundersökning. Kretsen av „omständigheter“ blir därför begränsad och består viktigast av uppgifter om bestraffningar för brott eller andra åtgärder, vidtagna av myndighet. Eftersom bedömningen börjar med en presumption, som kan brytas, kan man beteckna de av lagen åsyftade „omständigheter“ som „motindikationer“.

Under förarbetena till 1937 års BövL uttalade emellertid lagrådet, att det „måste förutsättas att domstolarna tillse att tillräcklig utredning föreligger angående omständigheter som kunna inverka på frågan“⁷⁾ om användbarheten i ett konkret fall av villkorlig dom beträffande förvandlingsstraff. Det vill synas, som om sistnämnda uttalande i sina konsekvenser är oförenligt med lagrådets egen uttalade anslutning till de sakkunnigas presumptionsregel. Presumtionen enligt tillrättaförandereglerne måste nämligen så förstås, att den avser förekomsten av omständigheter av betydelse för prognosen och icke t. ex. värderingen av kända omständigheter eller något annat. Är sålunda en omständighet känd, skall den värderas på principiellt samma sätt antingen fråga är om villkorlig dom i allmänhet eller om villkorligt anstånd med verkställighet av bötesförvandlingsstraff. Lagrådet kan emellertid ha åsyftat det begränsade utredningsmaterial, som angivits ovan.

Vid tillkomsten av 1937 års förvandlingsregler torde man ha avsett, att även andra omständigheter än tredska, uppenbar vårdslöshet och tillrättaförandebehov skulle kunna medföra att förvandlingsstraff gjordes ovillkorligt.⁸⁾ Det föreskrevs sålunda, att domstolen „må“ bevilja anstånd. Ordvalet är detsamma i 1964 års BövL. Av förarbetena till de äldre reglerna framgår också, att hänsyn vid prövningen av anståndsfrågan skulle tas till den bötfälldes ådagalagda villighet att betala sina böter och till allmänpreventionen.

7) NJA II 1938 s. 96. Liknande yttrande s. 95.

8) Strahl m. fl. Om påföljder för brott, 2 u, Sthlm 1955 s. 114.

Den bedömning av betalningsvilligheten, som åsyftades torde ej ha varit den bedömning som skall göras i anledning av föreskrifterna om verkan av tredska och uppenbar vårdslöshet.⁹⁾ Den ifrågavarande bedömningen lär ej heller kunna göras inom ramen för prognosbedömningen enligt tillrättaföranderegeln, vilket, såsom angivits, ej heller torde ha varit avsikten 1937. Likväl framhöll emellertid lagrådet, att åtminstone en mera markerad betalningsvillighet torde utgöra „bevis om att förvandlingsstrafets undergående ej erfordras för den bötfälldes tillrättaförande“.¹⁰⁾ Det vill synas, som om det uttalandet är ett uttryck för den upplösning av konturerna kring tillrättaföranderegeln, som otvivelaktigt inträffat, och som i andra avseenden framgår i det följande.

Att hänsyn avsågs skola tas till allmänpreventionen, framgår ej så tydligt i lagförarbetena. Man nämnde blott på ett par ställen att „den bötfälldes vandel eller brottets beskaffenhet“¹¹⁾ skulle kunna hindra villkorligt anstånd. De sakkunniga föreslog emellertid lydelsen i 11 § av sitt förslag till BöVL, vilken paragraf ej fick någon motsvarighet i den promulgerade lagen. Uttrycket „brottets beskaffenhet“ har sedan länge använts vid angivande av att allmänpreventiva hänsyn måste tagas i en viss situation¹²⁾, och även av lagrådet under förarbetena till 1937 års förvandlings-system, ehuru ej direkt för att angiva ett hinder för villkorligt anstånd med förvandlingsstraff.¹³⁾

Det skall anmärkas, att lagutskottet 1937 uttalade, att det inom utskottet ifrågasatts, att anståndsregeln borde erhålla en mera kategorisk avfattning, utmärkande att villkorlig dom „skall beviljas i de fall som där angivas“.¹⁴⁾ Av utskottets yttrande i övrigt att döma förefaller det emellertid som om utskottet endast haft frågan om bevisbördan rörande den bötfälldes prognos för ögonen och ej närmare beaktat konsekvenserna i övrigt av ett utbyte av ordet „må“ mot „skall“ i det avsedda fallet.

Om sålunda från början avsetts, att anståndsregeln skulle vara fakultativ, torde rättsläget ha ändrats genom 1964 års BöVL, trots att ordet „må“ fortfarande används i lagtexten. Under förarbetena förklarade sig nämligen departementschefen vilja fram-

⁹⁾ NJA II 1938 s. 93 och 96.

¹⁰⁾ NJA II 1938 s. 75.

¹¹⁾ NJA II 1938 s. 4 och 47 och Agge i Nordisk kriminalistisk årsbok 1938 s. 159.

¹²⁾ NJA II 1907 art. 1 s. 54, NJA II 1940 s. 215.

¹³⁾ NJA II 1938 s. 97.

¹⁴⁾ NJA II 1938 s. 99.

hålla, att „villkorligt anstånd skall beviljas om icke de särskildt angivna omständigheterna talar däremot“.¹⁵⁾ Ett sådant uttalande, som får anses åsyfta en lindring i tillämpningen av lagen, synes böra följas. För uppfattningen, att i vart fall allmänpreventiva hänsyn ej skall tas vid bedömningen av anståndsfrågan enligt den nya lagen, talar även utformningen av lagen i övrigt. Sålunda ges ej någon allmän föreskrift om hänsynstagande till allmänpreventionen. Ej heller ges någon speciell föreskrift om sådant hänsynstagande vid bedömningen av anståndsfrågan. Däremot ges två särskilda sådana regler i 5 respektive 17 § för helt andra fall än anståndsbedömningen, vilka paragrafer är tillkomna i och med den nya lagen.

Redan vid ikraftträdandet av 1939 års lag om villkorlig dom borde emellertid tveksamhet ha uppstått rörande möjligheterna att vid bedömandet av här åsyftad anståndsfråga taga allmänpreventiva hänsyn. Dittills hade sådana hänsynstaganden gjorts enligt i stort sett oskrivna regler även rörande direkt ådömd villkorlig dom. I 1939 års lag infördes en allmän föreskrift om sådana hänsynstaganden. Föreskriften placerades emellertid i 1 § från vilken reglerna om anstånd beträffande förvandlingsstraff i 4 § är klart fristående. Motsättningsvis skulle alltså lagen ha kunnat så förstås, att allmänpreventiva hänsyn ej skulle tas i förvandlingsfallen.

Det är tveksamt hur domstolarna uppfattat läget i nu angivet avseende efter nya BövL:s ikraftträdande. Från Skånska hovrätten finns åtminstone ett fall, där det förefaller som om allmänpreventiva hänsyn föranlett ovillkorligt förvandlingsstraff enligt den nya lagen.

Sk.hovr. Ö 134/1965. 1965 förvandlades böter, ådömda 1960, om ursprungligen 28.200 kr för falskdeklaration m. m., varav uttagits 4.108 kr genom införsel, till fängelse 90 dagar ovillkorligt med tillrättaförandesynpunkten som motivering. Den dömde hade 1963 ådragit sig böter för vårdslöshet i trafik, vilka böter tydligen var betalda, och vid förvandlingstillfället var han dessutom misstänkt — men ej dömd — för rattfylleri. Deklarationsböterna hade en gång tidigare varit föremål för förvandlingstalan, men saken hade då återförvisats till inrättningsmyndigheten.

I det följande skall intresset närmast inriktas på betydelsen såsom motindikationer av frihetsstraff eller villkorlig dom, vilka direkt ådömts den bötfällde.

¹⁵⁾ NJA II 1964 s. 204.

III *Betydelsen av frihetsstraff eller direkt ådömd villkorlig dom.*

I lagarna om villkorlig dom 1906, 1918 och 1939 har såsom särskilda förutsättningar för villkorlig dom i allmänhet särskilt angivits bl. a. att den brottslige ej inom viss tid ådömts eller avtjänat frihetsstraff eller erhållit villkorlig dom. Enligt 1906 års lag var det en förutsättning, att den brottslige varit anmärkningsfri i angivet hänseende under tio år före den ifrågasatta villkorliga domen. Som enda direkta motiveringar angavs under förarbetena, beträffande den som undergått frihetsstraff: „lärer ett bland de viktigare skälen till villkorlig dom ej vidare beträffande honom vara för handen“¹⁶⁾ och beträffande den som blott blivit dömd till frihetsstraff: „lärer ... förmånlig verkan av villkorlig dom i allmänhet ej vara att förvänta“¹⁷⁾. Beträffande den som tidigare medgivits villkorlig dom hävdade man: „den efterföljande nya förbrytelsen måste anses utvisa, att den brottslige ej lämpligen kunde ånyo förunnas förmånen af villkorlig dom“¹⁸⁾.

Huvudtankarna bakom införandet av den villkorliga domen kan med utgångspunkt från förarbetena kort anges på följande sätt. De korta frihetsstraffen medförde skadeverkningar på den straffade huvudsakligen genom att hans självkänsla skadades, att han i gemensamhetsfängelse kom under inflytande av sämre element än han själv och att han „rubbas i sitt ekonomiska förvärf“ via olika inflytelser; vilket allt hade den verkan att risken för ny brottslighet var större efter straffavtjänandet än dessförinnan.¹⁹⁾ Ovillkorliga frihetsstraff var ej alltid nödvändiga. Rädslan för straff och utsikten att genom „behärskande af sina lidelser kunna uppnå ett handgripligt resultat, nämligen straffets fullkomliga bortfallande“ skulle i vissa fall kunna vara tillräckligt för att en dömd skulle avhålla sig från vidare brottslighet.²⁰⁾ Nu angivna huvudtankar har ej omformulerats i förarbetena till 1918 eller 1939 års lagar.

Såvitt gäller individualpreventiva överväganden kan tankarna bakom regeln om hinder för villkorlig dom i vissa återfallssituationer måhända utläggas på följande sätt. Om frihetsstraff verkstälts, hade skadeverkningarna därav redan inträtt — ett stämplande som straffad person, nedsättande självkänslan, ansåg man t. ex. ha skett oåterkalleligen.²¹⁾ Utsikten av fängelsestraff torde

¹⁶⁾ NJA II 1907 art. 1, s. 85 f.

¹⁷⁾ NJA II 1907 art 1, s. 86.

¹⁸⁾ NJA II 1907 art. 1, s. 86.

¹⁹⁾ NJA II 1907 art. 1, s. 74 f.

²⁰⁾ NJA II 1907 art. 1, s. 76.

²¹⁾ NJA II 1907 art. 1, s. 74.

ej avskräcka dem som varit med om det lika mycket som den därav oerfarne. Risken för återfall i brott hade ökat på grund av angivna omständigheter, och antagandet om ökad sådan risk hade besannats genom återfallet. Om ådömt frihetsstraff ännu ej verkstälts, utgjorde återfallet ett tecken på allvarligare benägenhet för brottslighet, än vad användande av villkorlig dom förutsatte. Hade den brottslige förut fått villkorlig dom, utgjorde återfallet ett klart belägg för att den påföljdsformen var otillräcklig.

I 1939 års lag har tioårsregeln blivit en femårsregel med möjlighet till undantag vid synnerliga skäl, varjämte vissa andra former av frihetsberövande än fängelse och straffarbete anges.

I brottsbalken ges ej någon regel av nu åsyftat slag. Skyddslagberedningen uttalade emellertid under förarbetena till brottsbalken, att det låge i sakens natur, att den föreslagna villkorliga domen endast sällan kunde länkas komma ifråga vid återfall efter sådana påföljder som avsågs med femårsregeln i lagen om villkorlig dom. Hinder mot villkorlig dom torde i regel möta „ej endast till följd av de individuella förutsättningar som har uppställts . . . utan även ur allmänpreventiv synpunkt“. Man ansåg emellertid omständigheterna i de olika fallen vara alltför skiftande för att en direkt regel skulle kunna ges.²²⁾

Bakom lagstiftningen om villkorlig dom ligger alltså alltsedan 1906 års lag bl. a. den uppfattningen, att tidigare domar och påföljder av här nämnt slag utgör „omständigheter“ som i återfallssituationen föranleder antagande av dålig prognos.

Vid införandet genom 1937 års lagstiftning av möjligheten att göra förvandlingsstraff villkorligt uppställdes ej någon förutsättning som enligt de omnämnda tio- och femårsreglerna. Regner har likväl angående tillämpningen av föreskriften om verkan av behovet av den bötfälldes tillrättaförande framhållit: „I detta avseende torde särskilt vara att beakta upprepad brottslighet“.²³⁾ JO har dessutom rörande ett visst förvandlingsbeslut av en rådhusrätt yttrat, att det ej kunde antagas, att förvandlingsstraffets verkställighet erfordrades för den bötfälldes tillrättaförande „i all synnerhet som A tidigare icke ådömts annat straff än böter“.²⁴⁾

Motiven till 1937 års lagstiftning lämnar också upplysningar om det sätt på vilket man uppfattat det behandlade problemet, åtminstone såvitt det avser förvandlingsfrågor angående dem som direkt ådömts frihetsstraff.

22) NJA II 1962 s. 441 f.

23) Nordisk tidskrift för straffret 1937 s. 310.

24) JO 1958 s. 45.

1935 års sakkunniga gick så långt, att de föreslog en 11 § i BövL, enligt vilken paragraf domstol, när den *ådömde* böter samtidigt som den *ådömde* frihetsstraff, eller samtidigt som den förklarade villkorlig dom förverkad, skulle i förväg förordna om böternas förvandling, för det fall att de ej kom att betalas; allt under förutsättning att böterna var förvandlingsbara. Sådan förvandlingsförklaring skulle även ges beträffande tidigare *ådömda* böter som vid domstillfället var obetalda.²⁵⁾ Föreskriften rörande det förstnämnda fallet vilade enligt lagrådets tolkning på den uppfattningen, „att i ett sådant fall anstånd icke kan meddelas med blott det ena av straffen“.²⁶⁾

De sakkunnigas förslag torde dessutom ha föranletts bl. a. av en strävan att i görlig mån begränsa den ökning av domstolarnas arbetsbelastning, som blev en följd av den „dubbla domstolsbehandlingen“ av bötesmål, förslaget om överflyttning av förvandlingsmålen från länsstyrelserna till domstolarna innebar.

Departementschefen biträdde till en början i princip de sakkunnigas förslag²⁷⁾ men upptog ej detsamma i propositionen. Avgörande för det ställningstagandet var, såsom lagrådet påpekade som skäl för sitt avstyrkande av 11 §, att en omedelbar förvandling av böter vid deras *ådömande* skulle omöjliggöra ett hänsyntagande till den *bötfälldes* betalningsvilja och en nedsättning eller befrielse från förvandlingsstraffet enligt de särskilda reglerna därom.²⁸⁾ Lagrådet hänvisade vid sitt avstyrkande också till dess uppfattning rörande möjligheterna att medge villkorligt anstånd beträffande förvandlingsstraff, samtidigt som annat frihetsstraff *ådömdes* ovillkorligt.

De sakkunniga uttalade i sistnämnda fråga att „då förvandlingsstraff *ådömes* tillika med omedelbart frihetsstraff, liksom när två frihetsstraff *ådömas*, det ligger i sakens natur att anstånd ej får beviljas med blott ett av straffen“.²⁹⁾ De sakkunniga ansåg ej att någon lagregel erfordrades härom, men på departementschefens förslag kom 2 § i lagen om villkorlig straffdom att förses med ett andra stycke, enligt vilket anstånd skulle kunna lämnas „med båda straffen men icke med ettdera allena“ i de fall, då annat frihetsstraff *ålades* jämte förvandlingsstraff.³⁰⁾

Lagrådet hade avstyrkt även den regeln, enär det funnit bristande följdriktighet föreligga mellan den och avsaknaden av

²⁵⁾ NJA II 1938 s. 46 f.

²⁶⁾ NJA II 1938 s. 48.

²⁷⁾ NJA II 1938 s. 47.

²⁸⁾ NJA II 1938 s. 48 ff.

²⁹⁾ NJA II 1938 s. 94.

³⁰⁾ NJA II 1938 s. 98.

förbud i lagstiftningen mot att efter en dom å frihetsstraff meddela villkorligt anstånd med ett förvandlingsstraff för böter, *ålagda* kort efter domen å frihetsstraffet. Lagrådet torde här ha åsyftat en regel av samma slag som de nyssnämnda tio- och femårsreglerna. Lagrådet påpekade emellertid även, att avgörande i praxis för frågan om möjligheten att meddela villkorlig dom med ett frihetsstraff blivit brottets beskaffenhet och de hänsyn till den allmänna laglydnaden som aktualiserades därav, samt menade, att ett frihetsstraff, som således ådömdes ovillkorligt av hänsyn till den allmänna laglydnaden ej borde hindra villkorligt anstånd med samtidigt ålagt förvandlingsstraff.³¹⁾

Departementschefen fann lagrådets synpunkter beaktansvärda men intog den ståndpunkt som ledde till nyssnämnda lydelse av andra stycket i 2 § lagen om villkorlig straffdom, under hänvisning till pågående utredning för reformering av samma lag.³²⁾

1939 års lag om villkorlig dom kom att innebära en reform enligt lagrådets nyssnämnda linje³³⁾ under anförande av lagrådets uttalande vid 1937 års lagstiftning.³⁴⁾ Andra stycket av 2 § i den nya lagen gavs därvid följande lydelse: „Villkorlig dom enligt 1 § må ej meddelas, där den tilltalade tillika dömes ovillkorligt till straffarbete eller fängelse.“ Mot villkorligt anstånd med förvandlingsstraff enligt 4 § i lagen fanns således ej längre något uttryckligt förbud i lag beträffande nyssnämnda situation. De sakkunniga bakom den nu avsedda lagen anförde, att vad lagrådet yttrat 1937 syntes ådagalägga, att fall kunde inträffa, då det vore önskvärt, att undantag kunde göras „från principen, att villkorlig dom ej må meddelas beträffande ett brott om samtidigt för ett annat dömes till ovillkorligt frihetsstraff“, samt att den särställning som tillkom förvandlingsstraff syntes motivera att möjlighet öppnades till sådana undantag. Ytterligare anförde de sakkunniga emellertid: „Säkerligen kommer dock denna möjlighet att begagnas endast i relativt sällsynta fall.³⁴⁾

Om ett tredje fall av sammanträffande mellan förvandlingsfråga och frihetsstraff kom departementschefen att uttala sig 1937 i anledning av ett remissyttrande. Han framhöll då, att handläggningen av förvandlingsmål rörande böter, om vilka kunskap vunnits under det att den bötfällda höll på att avtjäna ett frihetsstraff, borde bli „ytterst summarisk med hänsyn till att villkorlig dom icke bör ifrågakomma“.³⁵⁾

³¹⁾ NJA II 1938 s. 96 f.

³²⁾ NJA II 1938 s. 98 f.

³³⁾ NJA II 1940 s. 222.

³⁴⁾ NJA II 1940 s. 225.

³⁵⁾ K.Prop. 1937:35 s. 89 f. Se också nedan s. 24 vid not 47.

Sammanfattningsvis kan man om frihetsstraffets betydelse för förvandlingsfrågor säga, att det ej behöver råda någon tvekan om att man i slutet av 1930-talet i organ för lagstiftning ansett frihetsstraffet i princip bryta presumtionen för god prognos. Likväl har man beträffande bötesförvandlingsfall ej givit någon regel av den typ tio- och femårsreglerna representerar, och dessutom har man ansett att frihetsstraff, ådömt på grund av hänsynen till allmän laglydnad, ej utgör absolut hinder för villkorligt anstånd beträffande samtidigt utmätt förvandlingsstraff.

Den senare ståndpunkten är oförenlig med ett par av de skäl, som ur förarbetena till 1906 års lag om villkorlig straffdom enligt ovan utlästs för den ursprungliga tioårsregeln, och som i brist på nya uttalanden borde gälla även för den senare femårsregeln. De åsyftade skälen var att frihetsstraffet skulle ha skadeverkningar, vilka skapar ökad risk för återfall i brott, samt att den som en gång varit utsatt för frihetsstraff ej längre skulle ha kvar sin ursprungliga brottsämmande fruktan för sådant frihetsberövande. Om hindret för villkorlig påföljd ligger i verkningarna av en tidigare påföljd, måste sålunda arten av efterföljande mål i och för sig vara utan avgörande betydelse: återfallsrisken är väl inte mindre, om villkorlig påföljd medges i förvandlingsmål eller i ett mål som avser dömande för brott. Det kan nog tvärtom med skäl hävdas, att risken för återfall i bötesbrottslighet alltid är större än risken för återfall i allvarligare brottslighet. Anledningen till frihetsstraffet — generalpreventiva eller individualpreventiva skäl — kan ej heller vara principiellt avgörande för inträdandet av de tänkta verkningarna av straffet. Antar man det, synes det bero på en tänkt skillnad i attityd från allmänhetens sida beträffande den straffade: sagda attityd kan måhända vara en annan till den som avtjänat fängelse för rattfylleri än till den som avtjänat sådant straff för stöld. Frågan är emellertid om ej sådan skillnad i attityd kan föreligga mellan fall av fängelse för rattfylleri och för misshandel också, således mellan två fall där allmänpreventiva hänsyn kan ha varit avgörande för påföljden.

Ståndpunkten som angivits rörande förvandlingsmålen synes emellertid vara förenlig med det i förarbetena till 1906 års lag funna skälet mot villkorlig påföljd i återfallssituationer, som enligt ovan avser det nya brottets verkan som bevis, rörande den brottsliges personlighet. Om förvandlingsbrottet är återfallsbrott — vilket ej är nödvändigt, eftersom det kan ha begåtts före ett aktuellt fängelsebrott — skulle det enligt det åsyftade resonemanget kunna vara för lindrigt för att visa på en så allvarlig kriminell inriktning att villkorlig påföljd måste uteslutas. Om förvandlingsbrottet begåtts före fängelsebrottet, måste prognosen i förvandlingsmålet enligt tänkesättet i regel antagas vara dålig.

Återfall i allvarligt brott har ju i så fall följt efter bötesbrottet, kanske efter bötesdomen.

Ståndpunkten att direkt ådömt frihetsstraff, ovillkorligt av allmänpreventiva skäl, ej nödvändigtvis skulle hindra villkorligt anstånd beträffande samtidigt ålagt förvandlingsstraff, skulle kunna tänkas förutsätta, att den till bedömning föreliggande samlade brottsligheten ej motiverade slutsatsen dålig prognos. Sagda ståndpunkt skulle ej heller utan vidare gälla, om ett av allmänpreventiva skäl ovillkorligt frihetsstraff följdes av förvandlingsmål rörande böter, ådömda t. ex. efter avtjänandet av frihetsstraffet.

Skyddslagberedningens ovan angivna uttalande om möjligheterna att utifrån de individuella förutsättningarna för villkorlig dom medge sådan i vissa återfallssituationer skulle kunna förenas med här åsyftade tankegång om återfallets bevisverkan.

Den tankegången skulle kunna tillämpas också i fall av upprepad bötesbrottslighet. Bedömningen av återfall måste måhända skärpas i sådana fall, eftersom ovillkorligt förvandlingsstraff är samhällets enda återstående reaktionsmöjlighet, när bötesstraffen som sådana ej hjälpt.

Rörande fall, där den som redan erhållit direkt ådömd villkorlig dom blir föremål för förvandlingsstalan, saknas uttalanden i förarbeten. I vart fall har tio- och femårsreglerna uppgivits även för dessa fall. Måhända kan det förklaras med, att man ej ansett bötesbrott efter erhållen villkorlig dom nödvändigtvis tyda på, att den villkorliga domen är en otillräcklig påföljd i det speciella fallet.

Det ovan refererade uttalandet av departementschefen 1937 om behandlingen av böter, om vilka kunskap vunnits under det den bötfällde avtjänar straff, är förrädisk. Det måste nämligen ses i förbindelse med den förut omnämnda andra punkten i andra stycket av 2 § 1918 års lag om villkorlig straffdom, vilken punkt ej upptogs i 1939 års lag i ämnet. Läget i det av departementschefen åsyftade fallet kan vara snarlikt de tänkta fall, som föranledde borttagandet av den nyssnämnda föreskriften. Bötesbrottet kan ju vara begånget efter fängelsebrottet och straffet för det sistnämnda vara grundat på sådana allmänpreventiva skäl som förut omnämnts.

Tanken om dålig prognos på grund av skadeverkningar av ett tidigare frihetsstraff torde efter hand ha övergivits beträffande villkorlig dom i allmänhet och ej blott, såsom ovan framgått, beträffande förvandlingsfrågor.³⁶⁾

³⁶⁾ Strahl m. fl. Om påföljder för brott, 2 u, Sthlm 1955 s. 125.

IV Om åsidosättande i vissa konkurrensfall av kravet på god prognos.

Med det hittills sagda skall nu sammanställas några rättsfall i vilka fråga varit om den bötfälldes behov av tillrättaförande. De utvalda fallen är sådana i vilka det ej behöver misstänkas, att domstolerna av processuella skäl ansett sig förhindrade att pröva tillrättaförandesynpunkten. Hovrätten över Skåne och Blekinge torde sålunda anse att tillrättaförandegrunden måste åberopas av åklagaren. Nödvändigheten härav synes tveksam. I ett fall har dock kravet varit mera formellt än reellt. Där åberopades „O:s under år 1967 ådagalagda brottslighet“ men endast som grund för antagande av uppenbar vårdslöshet med bötesbetalning.³⁷⁾

Fall föreligger från nyssnämnda hovrätt, i vilka fall annat frihetsstraff, ådömt den bötfällda, i vart fall synes ha medverkat till att ovillkorligt förvandlingsstraff ålagts. Sådana fall är Ö 106/1966, Ö 52/1967, Ö 57/1968 och Ö 338/1968. I målet Ö 57/1968 åberopas ej annat ådömt frihetsstraff som skäl för det ovillkorliga förvandlingsstraffet utan den bötfälldes brottslighet. Brottslighetens betydelse som bevis rörande den bötfälldes prognos avses tydligen. Här refereras blott Ö 57/1968 och Ö 338/1968.

Sk.hovr. Ö 57/1968. O hade dömts 1963—1967 för förmögenhetsbrott och trafikbrott vid fyra olika tillfällen. Påföljderna hade bestämts till respektive straffarbete ett år, skyddstillsyn, fängelse tio månader med undanröjande av skyddstillsynen samt fängelse tio månader. De två senaste domarna hade fällt i februari resp. november 1967. Hovrätten förvandlade under det O avtjänade fängelsestraff fem bötesstraff ålagda 1965—1966 för grov olovlig körning, fylleri och förseelse mot vägtrafikförordningen (som cyklist) till fängelse 78 dagar. Hovrätten yttrade därvid: „Omständigheterna — särskilt O:s under år 1967 ådagalagda brottslighet — föranleder till antagande, att förvandling av .../ småböterna /... erfordras för hans tillrättaförande ... Omständigheterna föranleder även till det antagandet, att förvandlingsstraffets verkställighet erfordras för O:s tillrättaförande.“

Sk.hovr. Ö 338/1968. O hade dömts till frihetsstraff tolv gånger 1952—1964 för rymning, grovt tjänstefel, brott mot rusdrycksförsäljningsförordningen och förmögenhetsbrott. 1962 hade han erhållit villkorligt anstånd med förvandlingsstraff. Dessutom hade O 1) 1966 dömts till skyddstillsyn och böter för grov stöld, 2) i januari 1968 till fängelse sex månader för den grova stöld som avses vid 1) och stöld samt försök till grov stöld, varvid skyddstillsynen undanröjdes samt 3) 1968 till fängelse fyra månader för grov stöld. Verkställigheten av

³⁷⁾ Sk.hovr. Ö 57/68.

straffen vid 2) och 3) började i januari 1968. I november samma år respektive januari påföljande år förvandlade rådhusrätten och hovrätten böter som vid fem tillfällen ådömts O för fylleri ävensom de jämte ovannämnda skyddstillsyn ådömda böterna till fängelse 46 dagar utan att medge anstånd med verkställigheten av straffet. Rådhusrätten anförde som skäl för det uteblivna anståndet antagande av tredska eller uppenbar vårdslöshet med bötesbetalningen samt tillrättaförandebehov. Hovrätten fastställde rådhusrättens beslut.

Ett helt annat sätt att se problemet om betydelsen av annan bestraffning möter i fallen B 208/1967 från Gotlands domsagas häradsrätt, samt fallen i Ö 90/1958 och Ö 145/1968 från hovrätten över Skåne och Blekinge. I SvJT 1962 s. 36 har refererats ett fall, där vederbörande hovrätt använt ett uttryckssätt, liknande uttryckssättet i ovannämnda Ö 90/1958. Det i SvJT refererade fallet torde emellertid ej böra direkt jämföras med de fall som närmast upptages. Juristtidningfallet behandlas i stället närmare under avsnitt VI nedan.

Av de nyssnämnda fallen presenteras det från Gotlands domsagas häradsrätt först, enär skrivningen i beslutet är innehållsrik.

Gotlands domsagas häradsrätt B 208/1967. O hade 1964—1966 dömts sex gånger för förmögenhetsbrott, trafikbrott, våldsamt motstånd, stadigvarande utnyttjande av annans otuktiga levnadssätt, varusmuggling, olovlig befattning med smuggelgods samt olaga innehav och saluhållande av narkotika. Påföljderna hade bestämts på följande sätt. 1964: 1) sakerförklaring villkorlig dom; 2) den villkorliga domen förklarades skola omfatta ytterligare brott; 3) fängelse fyra månader och prøvotiden förlängd med ett år. 1965: 4) den 14 juni fängelse sex månader; 5) den 6 december fängelse fyra månader. 1966: 6) det villkorliga anståndet förklarades förverkat, fängelse ett år sex månader. Häradsrätten förvandlade i juni 1967, under det O var intagen i fångvårdsanstalt, 50 dagsböter ådömda den 28 januari 1965 för olaga innehav av narkotika och olovlig befattning med smuggelgods, till fängelse 40 dagar, varjämte häradsrätten medgav villkorligt anstånd med straffavtjänandet. Häradsrätten yttrade: „Att O huvudsakligen genom nya brott satt sig ur stånd att betala böterna utgör visserligen intet skäl mot förvandlingsstraff. Då han för närvarande undergår ett frihetsstraff av icke obetydlig längd synes emellertid förvandlingsstraffets verkställighet knappast erforderligt för hans tillrättaförande. Beaktas bör, att det brott för vilket böterna ådömts knappast skulle ha påverkat straffmätningen om O rannsakats därför i samband med någon av fängelsedomarna samt att förvandlingsstraff jämlikt 11 § lagen om verkställighet av bötesstraff förfaller om fängelsestraff å minst två år mellankommer. — Vid övervägande av vad sålunda förekommit finner häradsrätten, att anstånd med verkställigheten bör medges.“

Sk.hovr. Ö 90/1958. Ö dömdes i mars 1958 för grov förskingring m. m. till straffarbete ett år fyra månader samt den 31 maj 1958 för grov oredlighet mot borgenärer m. m. till straffarbete två år. Sistnämnda dag förvandlade häradsrätten även fyra bötesstraff ådömda 1956 och 1957 för ringa urkundsförfalskning, förseelse mot trafikförsäkringslagen, förseelser mot vägtrafikförordningen och underlåtenhet att erlägga radiolicens till fängelse 45 dagar. Häradsrätten yttrade i beslutet: „Med beaktande av vad ovan anförts /härmed åsyftas redogörelse för bestraffningarna och Ö:s personliga och ekonomiska förhållanden i övrigt/ finner häradsrätten — som med hänsyn till de Ö ådömda frihetsstraffen anser bötesstraffens verkställighet icke erfordras för Ö:s tillrättaförande — omständigheterna föranleda till antagande, att Ö av uppenbar vårdslöshet underlåtit att gälda vad som av böterna återstår oguldet.“ Enligt beslutet hade åklagaren ej åberopat uppenbar vårdslöshet. Sedan Ö klagat, förklarade sig hovrätten fastställa häradsrättens beslut. I hovrätten hade åklagaren enligt beslutet åberopat både grunden tillrättaförande och uppenbar vårdslöshet.

Sk. hovr. Ö 145/1968. P hade dömts 1) i maj 1964 för förnekande av underskrift och falsk tillvitelse till fängelse tre månader, villkorlig dom; 2) 1965 för förmögenhetsbrott, grov olovlig körning och olaga vapeninhav till skyddstillsyn samt 3) 1967 för samma brott som 1965 samt andra förmögenhetsbrott till fängelse ett år, varvid skyddstillsynen undanröjdes. I beslut under pågående verkställighet av nyssnämnda straff förklarade sig rådhusrätten med stöd av 17 § BövL efterge förvandlingsstraff för böter, som 1964 i november och 1965 ålagts P för olaga parkering (småböter) respektive förvanskande av urkund. Rådhusrätten anförde bl. a: „Med hänsyn till att P ådömts ett långvarigt frihetsstraff samt till vad i målet upplysts angående P:s mentala tillstånd finner rådhusrätten synnerliga skäl föreligga att icke ålägga P förvandlingsstraff. Hinder härför kan ej anses möta ur allmän synpunkt.“ Hovrätten anförde i beslut, då P troligen var villkorligt frigiven: „Omständigheterna föranleda ej antagande att P av tredska eller uppenbar vårdslöshet underlåtit betala böterna. — Vid sådant förhållande må de P genom domen den 3 november 1964 ådömda böterna icke förvandlas. — Beträffande .../de andra böterna/... finner hovrätten icke skäl föreligga att nedsätta eller eftergiva förvandlingsstraffet. Anstånd med verkställigheten av nämnda straff bör emellertid beviljas.“ Åklagaren åberopade i hovrätten endast tredska och uppenbar vårdslöshet, och det vill synes som om förhållandet var detsamma i rådhusrätten. Angående P:s mentala tillstånd åberopades flera läkarintyg.

I Gotlandsfallet avser motiveringen, såvitt är av intresse här, tre omständigheter: den pågående verkställigheten av frihetsstraff, bötesbrottens möjliga inverkan på något av de efterföljan-

de frihetsstraffen och verkan enligt BövL på förvandlingsfråga av frihetsstraff om minst två år. Det förefaller som om motiveringen vore så uppbyggd, att därmed skulle uttryckas, att de två senare omständigheterna var de egentliga skälen för att tillrättaförandet ej krävde ovillkorligt förvandlingsstraff och att den första omständigheten sålunda ej skulle ha självständig betydelse. Omständighet nummer två avser det problemet, att en konkurrenssituation föreligger mellan bötesbrotten och åtminstone något brott som föranlett annan påföljd än böter. Hänvisningen till omständighet nummer tre kan tyda på uppfattningen, att domstolen vid frihetsstraff, som kommer i närheten av två-årstiden enligt BövL:s regel, kan ta hänsyn till frihetsstraffet som en faktor talande i riktning mot mildare påföljd. Avgörandet i den delen skulle då bygga på grunderna för lagbestämmelsen men i stället för att använda den bestämmelsens rättsföljd har domstolen använt det villkorliga anståndet, som har den goda prognosen som speciell förutsättning. Ett sådant analogislut fordrar, vill det synas, att tvåårsregeln utgör specialreglering av fall, som i avsaknad av specialregleringen skulle kunna föranleda villkorligt anstånd.

I fallet Ö 90/1958 är situationen likartad den i Gotlandsfallet. Den äldre BövL har tillämpats och den innehåller ej nuvarande BövL:s regel om betydelsen av tvåårigt frihetsstraff. Det ligger närmast till hands att antaga, att hovrätten godtagit häradsrättens motivering såsom sin egen, eftersom åklagaren åberopade tillrättaförandesynpunkten i hovrätten och hovrätten förklarade, att den fastställde underrättens beslut.

I målet Ö 145/1968 är förhållandena likartade dem i de andra två fallen. Förvandlingstalan avsåg alltså böter, ådömda innan den bötfälldes ådömts ett frihetsstraff för andra brott. Rådhusrätten har tillämpat BövL:s regel om eftergivande av förvandlingsstraff. Det intressanta i fallet är att rådhusrätten ansett långt frihetsstraff kunna, åtminstone tillsammans med annan omständighet, utgöra synnerligt skäl för straffeftergift, och att hovrätten synbarligen ansett så ej vara förhållandet, i vart fall ej i det föreliggande fallet. Formuleringen av hovrättens beslut tyder på att hovrätten av processuella skäl ansett tillrättaförandesynpunkten ej kunna läggas till grund för hovrättens beslut. Märk sålunda uttryckssättet, efter konstaterandet att omständigheterna ej föranledde antagande av tredska eller uppenbar vårdslöshet, att småböter „vid sådant förhållande“ ej må förvandlas och även motiveringen för anståndet, nämligen blott att „anstånd ... bör ... beviljas“.

Sammanfattningsvis kan om Gotlandsfallet och målet Ö 90/1958 sägas, att besluten i här behandlade delar ej utgör tillämp-

ningar av tillrättaföränderegeln enligt dess här ovan beskrivna betydelse.

Frågan är emellertid, om ej en del av förklaringen till formuleringarna i de två försrånämnda målen och utgången i rådhusrätten i det sistnämnda målet ligger däri, att förvandlingsstraffen, om de skulle verkställas, hade måst kumuleras med annat fängelsestraff. Förhållandet mellan de olika brotten i målen var ju sådant, att reducering enligt regler i 34 kap. brottsbalken av den totala strafftiden blivit följd, om förvandlingsstraffet i stället varit ett för bötesbrotten vid förvandlingstidpunkten direkt ådömt frihetsstraff. Måhända hade den andra fängelsepåföljden i sådant fall rentav ansetts böra konsumera straffet för bötesbrotten. Om själva bötesstraffet skulle ådömas vid förvandlingstillfället, skulle givetvis konkurrensregler i 34 kap. brottsbalken också tillämpas. Ovan åsyftas för jämförelsens skull det blott hypotetiska fallet, att bötesbrottsligheten vid förvandlingstidpunkten skulle resultera i direkt ådömt fängelsestraff i stället för förvandlingsfängelse.

V Regler rörande konkurrensfall.

Orsaken till att särskilda konkurrensregler saknas för förvandlingsfall i nyss beskrivna situationer är säkerligen dels, att förvandlingsstraffet är ett ersättningsstraff för böter och dels, att de allmänna konkurrensreglerna först genom brottsbalkens införande överhuvud kommit att avse bötesstraff och även då endast i begränsad omfattning. Den reglering av konkurrensituationer, som kommit till stånd genom brottsbalkens införande, och som innehålles i balkens 34 kap. har medfört, att bristen på konkurrensregler för förvandlingsfall kommit att märkas tydligare än förut. Det sagda framgår av följande.

Genom 1938 års lagstiftning „om sammanträffande av brott“³⁸⁾ antogs i vår lagstiftning principen att flerfaldig brottslighet skulle följas av ett gemensamt straff som då kallades „enhetsstraff“. Kom flerfaldig brottslighet att bedömas i olika mål, kunde påföljdsresultatet enligt särskilda regler närmas till det som skulle följt vid en gemensam bedömning. Principen om enhetsstraff genomfördes dock ej i full utsträckning. 4 kap. 3 § strafflagen i lydelsen enligt 1938 års lagstiftning, vilken paragraf innehöll reglerna om straffbestämning för så kallat nytt brott enligt grunderna för nyssnämnda huvudprincip, avsåg nämligen varken det fallet, att ett föregående straff bestämts till blott böter eller det fallet, att det nya brottet befanns förskylla blott böter.

³⁸⁾ NJA II 1938 s. 486 ff.

I de fallen kom därför kumulation i konkurrenssituationerna att ske mellan bötesstraff och fängelsestraff. Brottsbalkens 34 kap. 1 § avser däremot väl ej det förstnämnda fallet men däremot det sistnämnda, där alltså det nya brottet befinnes förskylla böter. I sådana fall synes det ligga nära till hands, att man överväger att använda beslutsalternativet i 34 kap. 1 § 1, att den tidigare ådömda påföljden förklaras skola avse det nya brottet. Enligt brottsbalken har man således möjlighet att låta ett fängelsestraff konsumera bötespåföljden för ett nyupptäckt brott, om det begåtts före fängelsedomens eller efter densamma innan straffet tillfullo verkställes. När man i förvandlingsmål till förnyat bedömande tar upp påföljdsfrågan rörande ett brott som förskyller blott böter, har man ej motsvarande möjlighet, när än bötesbrottet är begånget. Även om konsumtion ej kommer i fråga i brottsbalksfallet, kan och bör man enligt grunderna för 34 kap. 3 § andra stycket bestämma ett särskilt straff med beaktande av den tidigare påföljden, så att ren kumulation ej åstadkommes, utan så att de båda påföljderna tillsammans närmar sig det gemensamma straff, som skulle ådömts vid samtidig lagföring för de aktuella brotten. Även sådan möjlighet saknas i förvandlingsmål. Det vill synas som om det villkorliga anståndet och straffefftergiften i de nyss angivna rättsfallen fått ersätta möjligheterna enligt 4 kap. strafflagen och 34 kap. brottsbalken för situationer jämförliga med de i förvandlingsfallen.

Under tiden före 1938 års lagstiftning om konkurrensfrågor och således under förarbetena till bötesförvandlingsreformen av 1937, torde den här avhandlade skillnaden i bedömningen av i grunden lika fall ha framträtt än mindre än under den tid 1938 års lagstiftning gällde. Dessförinnan var nämligen vår straffrätt på den här punkten utformad enligt en äldre tids straffrättsteori. Huvudregeln var, att flera straff ådömdes och sammanlades vid samtidig lagföring för flera brott, begångna genom olika handlingar — så kallad realkonkurrens — om ej handlingarna kunde sägas utgöra „fortsättning av ett och samma brott“, eller brotten var begångna i så kallad ideell konkurrens, d.v.s. genom en handling. I sagda undantagsfall skulle en form av gemensamt straff ådömas. Vissa maximeringsregler var givna för fallen där straff skulle sammanläggas.

Vid lagstiftningen 1938 var det emellertid fråga om att hänsyn vid bestämmande av straff för nytt brott i konkurrenssituationer skulle tagas även till bötesfall. Ett sådant hänsynstagande underläts emellertid redan av de särskilda sakkunniga efter en redogörelse för skäl för och emot olika ståndpunkter. Härvid synes man, efter nutida normer bedömt, ha underskattat betydelsen för den dömde av att nödgas avtjäna bötesförvandlings-

straff.³⁹⁾ Ett annat skäl, som, efter vad det vill synas, tillmättes stor vikt, var emellertid, såsom de sakkunniga uttryckte det, „önskvärdheten att lagbestämmelserna rörande ifrågavarande spörsmål bliva i möjligaste mån enkla och kortfattade“.⁴⁰⁾ Ett hänsynstagande till bötesstraffen skulle bland annat inverka på följande sätt, menade man:

torde vissa nya komplikationer uppstå därigenom, att enligt 1937 års lagstiftning om verkställighet av bötesstraff förvandlingsstraff genom ny 'dom' ålägges av domstol, varjämte berörda lagstiftning skulle behöva fullständigas med föreskrifter beträffande konkurrens mellan bötesstraffen och andra straff.⁴⁰⁾

Vilka konkurrensregler man tänkte sig, kan ej utläsas av lagförarbetena.

Trots de sakkunnigas sålunda angivna hållning, föreslog de en regel i 1937 års BövL, som skulle verka lindrande på den totala strafftiden i vissa fall, där konkurrens inträffade mellan omedelbart ådömt frihetsstraff och förvandlingsstraff. Som ett andra stycke i 9 § BövL föreslog man nämligen följande:

Skall bötfälld undergå fängelse eller straffarbete i mer än två år i följd, må förvandling ej ske av böter som ådömts honom innan han frigivits från straffanstalten; har förvandlingsstraff redan ålagts men ej verkställts, vare det förfallet.⁴¹⁾

De sakkunniga hänvisade i motiveringen rörande bestämmelsen till det förhållandet, att förvandlingsstraff i vissa fall kunde komma att bortfalla enligt dåvarande konkurrensregler i strafflagens 4 kap.⁴²⁾ De åsyftade 5 och 7 §§, vilka kompletterades av vissa andra paragrafer. Sammanfattningsvis kan beträffande här behandlade fråga om reglerna sägas, att de torde ha medfört, att kapitlets föreskrifter om straffmaximum vid *förening* av flera frihetsstraff blev beaktade, även när ett av frihetsstraffen utgjordes av förvandlingsstraff. Reglerna torde dock ej ha fått praktisk effekt å förvandlingsstraffets längd, förrän en person dömts, dels till minst två års fängelse för vardera av två brott och dels erhållit förvandlingsstraff för böter. I sådant fall torde reglerna ha medfört att förvandlingsstraffet bortföll, enär strafföreningen ej fick leda till större höjning, i det föreliggande fallet, av ett av tvåårsstraffen än med två år, således till sam-

³⁹⁾ NJA II 1938 s. 528 f.

⁴⁰⁾ NJA II 1938 s. 530.

⁴¹⁾ NJA II 1938 s. 563.

⁴²⁾ SOU 1937:24 s. 103 f.

manlagt fyra år. Det föreslagna stadgandet upptogs ej i det remitterade förslaget och departementschefen yttrade angående den med stadgandet åsyftade situationen:

Till stöd för sitt förslag ... ha de sakkunniga anfört, att det näppligen borde anses föreligga något intresse av att låta dessa kortvariga straff bidra till höjning av strafftiden ... en särskild beräkning av förvandlingsstraff i sådana fall framstode ofta som en onödig subtilitet. Vad de sakkunniga sålunda anfört torde visserligen i och för sig ej sakna fog. Å andra sidan torde emellertid gälla att verkställighet av förvandlingsstraffet i avsedda fall icke är förenat med några olägenheter samt att vid tillämpning i praxis av de föreslagna reglerna skulle uppkomma avsevärda svårigheter ...⁴³⁾

Redan tidigare hade konkurrensfrågor rörande förvandlingsstraff och annat frihetsstraff upptagits av Strafflagkommissionen.⁴⁴⁾

I 1964 års BövL har emellertid utan föregående remissbehandling i ett andra stycke av 11 § upptagits ett stadgande sådant som det 1938 föreslagna. Nu stadgas sålunda, att redan verkställd bötesförvandling skall vara förfallen beträffande den som efter förvandlingen intagits i fångvårdsanstalt för att undergå fängelse, ådömt på viss tid, minst två år. Under samma förutsättning skall även förvandlingsfråga vara förfallen, beträffande böter ådömda före intagningen alltid och även beträffande böter ådömda efter intagningen men före utskrivningen, om ej anstaltens styrelse påyrkar förvandling.

Vid regelns tillkomst förklarade departementschefen att regeln vore ett komplement till vad som enligt brottsbalken 34 kap. 11—13 §§ gäller om verkan av vissa allvarliga påföljder, när de på verkställighetsstadiet sammanträffar med andra påföljder. De åsyftade allvarliga påföljderna är livstids fängelse samt ungdomsfängelse och internering i form av anstaltsvård, däremot ej sistnämnda två påföljdstyper i frivårdsskede. Reglerna innebär att bötesstraff helt bortfaller i konkurrenssituationerna. Förvandlingsfråga förfaller således. Redan ålagt förvandlingsstraff bortfaller enligt uttryckliga föreskrifter.

Lagrådet ställde sig kritiskt till regeln i BövL men ansåg den kunna godtagas som ett provisorium.⁴⁵⁾

Departementschefen hänvisade till en skrivelse den 12 november 1957 från RÅ, vari upptagits frågan om den diskuterade regeln. I den skrivelsen hänvisas emellertid till en skrivelse den

⁴³⁾ NJA II 1938 s. 563.

⁴⁴⁾ SOU 1923:9 s. 365 f.

⁴⁵⁾ NJA II 1964 s. 196.

16 augusti 1957 från stadsfiskalen i Karlstad till RÅ. Ingen av skrivelserna är längre än en knapp sida. Det väsentliga i dem förtjänar återges.

Stadsfiskalens skrivelse:

Som framgår av bifogade polisrapport har fråga uppstått om förvandling av böter, ådömda en till straffarbete i 10 år dömd person. Såvitt jag kunnat finna, medger lagen icke avkortning av böterna eller underlåtande att ansöka om bötesförvandling. Enda möjligheten synes sålunda vara, att vederbörande får söka nåd, sedan lagens maskineri producerat ett förvandlingsstraff, vars verkställande knappast kan i detta och likartade fall vara av behovet påkallat.

RÅ:s skrivelse:

Ämbetet ansluter sig till stadsfiskalens uppfattning att utkrävande av förvandlingsstraff för böter av en person som ådömts mångårigt frihetsstraff ej är påkallat. Visserligen torde i sådana fall förutsättningar för villkorlig dom enligt 4 § lagen om villkorlig dom regelmässigt vara för handen. Ofta framstår det emellertid som onödigt, att det rättsliga förfarandet överhuvud skall behöva igångsättas. Detsamma är förhållandet då fråga är om böter som ålagts någon som senare visat sig vara sinnessjuk.

Av innehållet i propositionen till BövL att döma, förefaller det som om departementschefen ej velat åberopa RÅ:s uttalande i punkt två av det återgivna stycket. Det uttalandet är ju också lika svårförenligt med tillrättaföranderegeln innehåll som det här redovisade rättsfallet från Gotlands domsagas häradsrätt och i vart fall Ö 90/1958 från hovrätten över Skåne och Blekinge. Tidssambandet mellan sistnämnda fall och ovannämnda skrivelser är för övrigt intressant.

Det mesta talar, enligt den föregående redogörelsen, emot ett antagande, att grunden för tvåårsregeln är sådan att ett analogislut från densamma skall kunna leda till villkorligt anstånd med verkställigheten av ett förvandlingsstraff. Regelns uppbyggnad är för övrigt sådan att någon annan analogi ej heller är möjlig.

Flera anmärkningar kan riktas mot BövL:s nu åsyftade regel. Vore den att uppfatta som ett komplement till brottsbalkens speciella av departementschefen åsyftade regler, borde den också ha placerats i brottsbalken och innehålla samma rättsverkan som de andra reglerna, vilka den sålunda skulle komplettera. Enligt de reglerna bortfaller ju böterna och kan således ej indrivas i fortsättningen. För sistnämnda resultat vid konkurrens mellan tvåårigt fängelse och förvandlingsstraff erfordras ett särskilt förfarande inför domstol enligt 5 § BövL, och möjlig-

heterna till beslut om böternas „bortfallande“ är därvid kringgärdade av speciella krav, däribland det att omständigheterna ej „föranleda antagande, att verkställighet av bötesstraffet erfordras för den dömdes tillrättaförande eller ur allmän synpunkt“.

Man måste också fråga sig varför, med departementschefens utgångspunkt, blott förvandlingsfängelse skall bortfalla vid konkurrens med tvåårigt frihetsstraff. I och för sig följdriktigare synes det ha varit, att det föreskrivits, att tvåårigt fängelsestraff skall avse alla brott begångna före intagningen eller därefter före utskrivningen, om ej anstaltsstyrelsen påyrkar annat, under förutsättning att brotten ej i och för sig förtjänar mer än maximistraffet vid bötesförvandling, tre månader. En regel av sådant slag förefaller emellertid omöjlig.

En annan anmärkning avser det förhållandet, att BövL ger en särskild, vittgående rättsverkan åt ett fängelsestraff, uppgående till en viss av många möjliga tidsrymder. Någon odiskutabel motivering för att förvandlingsstraff skall kumuleras med ett fängelsestraff om exempelvis ett år och elva månader och ej med ett fängelsestraff om två år torde sålunda ej finnas.⁴⁶⁾ Annorlunda är förhållandet med de andra allvarliga påföljder departementschefen avsåg. Förvandlingsstraff och böter bortfaller sålunda, oavsett hur långt ett livstidsstraff i det faktiska fallet blir, och även om anstaltsbehandling i form av ungdomsfängelse eller internering endast uppgår till lagstadgat minimum i ett visst fall. Det som är av vikt att påpeka rörande nämnda påföljder är således, att det ej finns någon lägre grad av samma påföljder, där den här åsyftade rättsverkan på förvandlingsstraff och böter ej inträder. Ytterligare bör beaktas, att nyss åsyftade minimum för anstaltsvård i form av ungdomsfängelse och internering är väsentligt lägre än två år; under vissa förhållanden blott sex månader.

Hållbara skäl för brottsbalkens regler om verkan av livstids fängelse och ungdomsfängelse och internering i anstaltsskede är lättfunna. Konstruktionen av livstids fängelse utesluter sålunda kombination med annan påföljd. De andra påföljderna utesluter väl ej sådan kombination, men påföljdernas konstruktion gör den i vart fall onödig, eftersom de är dels ingripande och dels anpassbara efter den dömdes behandlingsbehov. Vad nu sagts gäller däremot ej för det tvååriga fängelsestraffet.

Det synes överhuvudtaget ej finnas något gemensamt skäl för här diskuterade verkan å förvandlingsstraff av å ena sidan livstids fängelse, ungdomsfängelse och internering och å andra sidan tvåårigt fängelse. Än mera förefaller det som om det ej alls

⁴⁶⁾ NJA II 1964 s. 195.

funnes något vägande skäl till att *konkurrens på verkställighetsstadiet* i och för sig *mellan påföljderna* av förvandlingsstraff och tvåårigt fängelse skulle göra någon reglering i lag nödvändig.

Ett skäl till BövL:s åsyftade regel kan i stället vara det förhållandet, att den endast blir aktuell då förvandlingsmålet avser bestämmande av ny påföljd för brott, som står i sådant förhållande, som avses i 34 kap. 1 § brottsbalken, till det tvååriga fängelset eller brott det straffet avser. BövL:s regel löser nu åsyftade konkurrensproblem i vissa fall men långtifrån i alla. Dessutom omfattar regeln fler situationer, än som kan motiveras utifrån nu åsyftade konkurrenssituationer.

Såsom förut redovisats använde sig rådhusrätten i målet Ö 145/1968 av straffeftergiftsregeln i 17 § BövL i en konkurrenssituation av det slag som är föremål för intresse här. 17 § i den nya BövL har en motsvarighet i 15 § i den äldre BövL. Enligt båda paragraferna kan såväl nedsättning som eftergift av förvandlingsstraff förekomma. En gemensam förutsättning enligt både den nya och den gamla lagen, och för både nedsättning och eftergift, är att det „kan med skäl antagas att den hötfälde gjort var han förmått för att betala böterna“. Enligt den gamla BövL fordras dessutom vid normerade böter för straffnedsättning och straffeftergift en skälighetsbedömning samt vid andra böter för straffnedsättning synnerliga skäl och för straffeftergift dessutom att böterna till huvudsakling del guldits, och att vad som återstår av dem är ringa. Enligt den nya lagen fordras — utöver betalningsberedvilligheten — vid alla sorters böter, för straffnedsättning blott en skälighetsbedömning och för straffeftergift synnerliga skäl samt att „hinder härför icke möter ur allmän synpunkt“.

Under förarbetena till 1937 års BövL anförde departementschefen, sedan lagrådet yttrat sig i frågan, att möjlighet till straffnedsättning torde böra medges ej blott i vissa av lagrådet angivna fall utan „även i vissa andra fall, t. ex. då förvandlingsstraff skall avtjänas i samband med frihetsstraff.“ Departementschefen uttalade dessutom följande:

Om i sådant fall den hötfälde gjort vad han förmått för att gälda böterna och villkorlig dom å förvandlingsstraffet förhindras enbart av sammanträffandet med ovillkorligt frihetsstraff, torde understundom det ordinära förvandlingsstraffet framstå som alltför strängt.⁴⁷⁾

Under förarbetena till 1964 års BövL gjordes ej något yttrande angående nedsättning eller eftergift av förvandlingsstraff i situationer av konkurrens med frihetsstraff som ådömts direkt. Under behandlingen av 11 § yttrade däremot departementschefen, att

⁴⁷⁾ NJA II 1938 s. 77.

eftergiftsmöjligheten enligt 17 § „bör över huvud taget kunna omfatta fall, i vilka det på grund av vederbörandes sjukdom framstår såsom väl motiverat att eftergiva förvandlingsstraffet, och därigenom även det fall att den bötfällda . . . överlämnats till öppen psykiatrisk vård.“⁴⁸⁾ Det synes som om man främst tänkt på olika former av psykiska sjukdomar, vilka ej föranlett förordnande enligt 31 kap. 3 § brottsbalken, som ju avses i andre stycket av 11 §. Under behandlingen av 17 § yttrade departementschefen ytterligare följande angående omständigheter, som borde påverka avgörandet i frågan om efterskänkande av förvandlingsstraff:

Därvid är bl. a. anledning att framhålla olika förhållanden, vilka icke kan beaktas inom ramen för 11 § men som i fråga om verkningarna för den enskilde har beröringspunkter med de situationer, som upptagits i sistnämnda §. Hit hör exempelvis fall, där den bötfällda är omhändertagen för åldringsvård eller sedan längre tid vistas på sjukhus.⁴⁹⁾

BöVL:s 17 § eller motivuttalanden som angår densamma tyder ej direkt på att paragrafen avsetts skola tillämpas i situationer av konkurrens mellan förvandlingsstraff och direkt ådömt frihetsstraff. Enligt min mening bör emellertid paragrafen kunna tillämpas i de angivna situationerna, om de speciella förutsättningarna är uppfyllda. Stöd för uppfattningen finns ju i departementschefsuttalandet från 1937.

Med 17 § kan dock inte alla problem med här diskuterad konkurrens lösas. Problemen uppkommer, när konkurrensen som sådan kräver ett särskilt hänsynstagande, medan tillämpningen av 17 § fordrar en för konkurrensfrågan ovidkommande ådagalagd betalningsvillighet, som endast i sällsynta fall torde framgå av utredningen i förvandlingsmål.

VI *Ett hävdvunnet åsidosättande av kravet på god prognos.*

I det juristtidningsfall, som omnämndes ovan, där en del av motiveringen sades vara snarlik exv. den i målet Ö 90/1958, var omständigheterna som följer:

SvJT 1962 rf s. 36. B, som dömts till böter för fylleri, rattonykterhet, förseelser mot vägtrafikförordningen, rättsstridigt tvång och olovlig körning samt förpliktats utgiva vite för utevaro som part i rättegång, var därefter under omkring sex och en halv månad intagen på arbetshem enligt 41 § socialhjälpslagen, när han av lättja och liknöjdhet

⁴⁸⁾ NJA II 1964 s. 194.

⁴⁹⁾ NJA II 1964 s. 203.

skulle ha försummat sin försörjningsskyldighet mot hustru och två barn. Häradsrätten förvandlade, under det han var intagen på arbetshemmet, böterna och vitet till fängelse 90 dagar och medgav ej anstånd med verkställigheten, enär omständigheterna skulle föranleda antagande, att straffverkställigheten erfordrades för B:s tillrättaförande. Hovrätten för västra Sverige medgav, sedan B försöksutskrivits från arbetshemmet, villkorligt anstånd och förordnade dessutom om övervakning av B under motivering: „Med hänsyn till den frihetsberövande åtgärd som B sålunda varit föremål för, finner Hovrätten att det kan antagas att förvandlingsstraffets verkställighet ej erfordras för B:s tillrättaförande . . . Med hänsyn till vad som framkommit om B:s personliga förhållanden föreligga särskilda skäl att förordna övervakare för B.“

Den upprepade bötesbrottsligheten torde i fallet vara skäl nog att överväga ovillkorligt förvandlingsstraff av tillrättaförandeskäl. Orsakerna till arbetsföreläggandet ger ju också anledning till starka farhågor rörande prognosen. Hovrätten har ej heller funnit sig kunna medge villkorligt anstånd ens med övervakning utan att formulera sin särskilda motivering.

Det bör övervägas, om rättsfallet kan hänföras till den praxis vid tillämpningen lagarna om villkorlig dom — i vart fall de från 1918 och 1939 — enligt vilken kravet på god prognos åsidosatts i fall, där en behandling kunnat anordnas, som ur individualpreventiv synpunkt förefallit bäst ägnad att avhålla den dömda från vidare brottslighet. I synnerhet är det behandling enligt någon social vårdlag som varit i fråga.⁵⁰⁾

Redan under förarbetena till den äldre BöVL gjorde departementschefen ett uttalande, som svårigen kan ges annan förklaring än att det innebar ett godkännande av den åsyftade praxis vid användningen av den villkorliga domen i förvandlingsmål. Yttrandet fälldes under behandling av frågan om ikraftträdandet av de bestämmelser som nu återfinns i 12 § i den nyare BöVL. Med de bestämmelserna avsåg man att åstadkomma en effektivisering av alkoholistlagen i tillämpningen, och bestämmelserna ansågs ej böra träda i kraft förrän efter särskilt förordnande. Under mellantiden kunde då arbete bedrivas för ökande av antalet vårdplatser å alkoholistanstalterna

Angående behandlingen, under tiden före de nya bestämmelsernas ikraftträdande, av förvandlingsmål rörande alkoholister anförde departementschefen sålunda:

Domstolen lär därvid i regel finna lämpligt att meddela villkorlig dom å förvandlingsstraffet i förening med övervakning.⁵¹⁾

⁵⁰⁾ SOU 1937:38 s. 60; SOU 1956:55 s. 108 f; Strahl m. fl. Om påföljder för brott, 2 u, Sthlm 1955 s. 122 f m. hänvisn.

⁵¹⁾ NJA II 1938 s. 127.

Något tidigare i texten hade han även förklarat sig ansluta sig till synpunkten, att det sällan torde finnas utsikt att medelst villkorlig dom (väl även om den förenades med övervakning) återföra alkoholister till ett nyktert liv och därigenom hindra framtida fylleriförseelser samt att förvandlingsstraff vore lika otjänligt.⁵²⁾ Innebörden av de citerade orden är att departementschefen rekommenderade villkorlig påföljd i en situation, där det kunde antagas att den icke skulle bli effektiv.

Det torde ha varit i enlighet med den åsyftade praxis, att villkorlig dom kunde ifrågakomma för ett brott, även om en lämplig behandling vid domstillfället redan anordnats på indikationerna i den aktuella sociala lagstiftningen. Likaledes torde den villkorliga domen ha kunnat komma ifråga, om den sociala behandlingen vid domstillfället redan avslutats. Tankegången i nu åsyftade typ av fall torde ej ha varit den, att den vidtagna sociala vårdåtgärden varit „botande“ och att prognosen därför blivit god. Ett sådant antagande torde också för fall i allmänhet strida mot erfarenheten, när det gäller störningar i den sociala anpassningen. Förhållandet är däremot ett annat, när fråga är om sjukdom i medicinsk mening och behandling därför.

Tillämpas nu angivna tankegångar på juristtidningsfallet, skulle hovrättens mening ha kunnat vara, att arbete i arbetshem varit den bästa åtgärd, som kunnat vidtagas gentemot B, med hänsyn till de till honom hänförliga förhållanden, vilka kunde antagas ha lett till hans brottslighet. I beslutsmotiveringen har man i så fall velat framhålla „den“, d.v.s. det slag av frihetsberövande åtgärd B varit utsatt för. Ett sådant resonemang förutsätter antagandet att arbetsföreläggandet angriper orsaken till *brottsligheten*. Underlät hovrätten att göra förvandlingsstraffet ovillkorligt endast därför att B undergått ett frihetsberövande vilket som helst, ja då har hovrätten samma mening som exempelvis Skånska hovrätten i målet Ö 90/1958. Hovrätten har i så fall i juristtidningsfallet ansett ett frihetsberövande under omkring sex och en halv månad böra konsumera det maximala förvandlingsstraffet.

Hovrätten kan i stället ha ansett, att man med arbetsföreläggandet angripit orsakerna till den uteblivna *bötesbetalningen* i B:s fall. Tanken är logisk så till vida att arbetsföreläggandet insatts som åtgärd i anledning av bristande uppfyllelse av ekonomiska förpliktelser. Ståndpunkten synes emellertid förutsätta, att man anser betalningsförmåga och betalningsvillighet vara att beakta inom ramen för tillrättaföranderegeln.

Hovrätten kan emellertid ha gått en annan väg till sitt resultat, nämligen via ett analogislut från 9 § i den äldre BövL av sådant

⁵²⁾ NJA II 1938 s. 126.

slag som här avvisats på tal om regeln om verkan av tvåårigt fängelsestraff.

Enligt sagda paragraf har intagning i alkoholistanstalt, tvångsmässig eller frivillig med förbindelse att kvarstanna minst ett år, intagning i tvångsarbetsanstalt och för samhällsvård i ungdomsvårdsskola de verkningar, som förut angivits vid behandlingen av regeln om verkan av tvåårigt fängelsestraff. Förvandlingsfråga eller skedd förvandling skall alltså vara förfallna i vissa konkurrenssituationer. Paragrafen motsvaras av 11 § första stycket i den nyare BöVL, vari dock finns de skiljaktigheterna, att förbindelse att kvarstanna endast sex månader å anstalt för alkoholmissbrukare är tillräckligt och att intagning i tvångsarbetsanstalt ersatts med intagning å arbetsanstalt enligt lagen 1964 om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet.

Det andra stycket av 11 § i nyare BöVL innehåller, som omnämnts, regeln om verkan av tvåårigt fängelsestraff men även regel om samma verkan av domstols överlämnande till sluten psykiatrisk vård.

Det åsyftade analogislutet kan ha gjorts från föreskriften om verkan av intagning i tvångsarbetsanstalt. Sådan intagning har tidigare kunnat ådömas dels enligt 1885 års lösdrivarlag och dels enligt fattigvårdslagen 1918, socialhjälpslagen 1954 och barnavårdslagarna 1924 och 1960 beträffande försumliga försörjare och vårdnadshavare, om det lindrigare åtgärdsalternativet som var just föreläggande av arbete i arbetshem enligt särskilda indikationer befunnits otillräckligt. Samtliga nu nämnda bestämmelser är upphävda från och med 1965 års ingång. Arbetsföreläggandet och en därefter följande tvångsarbetsdom var alltså så tillvida analoga åtgärder, som de föranleddes av en och samma grundläggande orsak. Analogin kan i juristtidningsfallet vara formellt möjlig, om regleringen i 9 § av den äldre BöVL är ett utflöde av den nyss angivna praxis att använda villkorlig dom, oavsett prognosen, som komplement till en social vårdform som anses lämpligare än frihetsstraff för den brottsliges tillrättaförande. Analogins användbarhet borde emellertid i grund och botten vara beroende av om arbetsföreläggandet verkligen kan sägas träffa en verklig svaghet hos den aktuella personen.

Frågan om grunden för 9 § i äldre BöVL och 11 § första stycket i den nyare lagen förtjänar att utredas i anledning av det sagda.

I 9 § av den gamla BöVL angavs ursprungligen att tvångsintagning i alkoholistanstalt, intagning i tvångsarbetsanstalt och i skyddshem eller i allmän uppfostringsanstalt skulle ha de verkningar, som förut angivits. 1935 års sakkunniga föreslog blott att intagning å allmän alkoholistanstalt och tvångsarbetsanstalt skulle ha här avsedd verkan å förvandlingsfrågor. De sakkunniga redovisade uttalanden som vid skilda tidpunkter förekom-

mit i den upptagna frågan av Thyren, lagrådet 1910, motionär i andra kammaren 1925, särskilt tillkallade sakkunniga beträffande åtgärder mot dryckenskap och fylleri 1926 samt sakkunniga för revision av lösdrivarlagstiftningen 1929.⁵³⁾ Thyren behandlade med utgångspunkt från alkoholismen som brottsgerande faktor, frågan om internering på grund av alkoholismen och förhållandet mellan sådan internering och straff av olika svårhet. Härvid uttalade han: „särskilt är det ganska meningslöst att inleda en lång internering med ett kort förvandlingsstraff“.⁵⁴⁾ De sakkunniga 1926 framhöll svårigheten att planera och övervaka eftervården av alkoholisten, om han skulle avtjäna förvandlingsstraff efter interneringen⁵⁵⁾ och de sakkunniga 1929 förklarade, att frågan om förhållandet mellan straff och alkoholistvård borde utbrytas till särskild behandling, och att orsaken därtill framför allt vore de olägenheter för en ändamålsenlig behandling av de å alkoholistanstalt internerade, som framträtt genom uppkomna konflikter med därunder förekommande verkställighet av straff. Förnämligast åsyftades därvid verkställighet av förvandlingsstraff för böter, särskilt för fylleri, men även kortare frihetsstraff i övrigt. Olägenheterna framträdde, menade de sakkunniga, både då en bötfälld uttogs från alkoholistanstalten för avtjänande av förvandlingsstraff och då sådant straff skulle avtjänas efter alkoholistvårdens slut.⁵⁶⁾ Det första lagstiftningsresultatet av 1929 års sakkunnigas arbete i nu avsedd del torde vara den här behandlade bestämmelsen i 1937 års BövL. Under förarbetena till densamma befanns de anförda synpunkterna göra sig gällande även vid tvångsarbete i kombination med förvandlingsstraff. Därvid framhölls även, att alkoholist- och tvångsarbetsanstalterna var förlagda intill varandra, och att man därför borde behandla de i de båda anstaltstyperna intagna lika i förevarande hänseende.⁵⁷⁾

Under förarbetena till 1937 års BövL ansågs frivilligt ingående å alkoholistanstalt i och för sig motivera samma verkan som tvångsintagning, men en regel därom avvisades med hänsyn till möjligheterna, att en bötfälld skulle kunna undandra sig straff genom frivilligt ingående å alkoholistanstalt för endast kort tid. Departementschefen menade att uppkommande problem kunde

53) SOU 1935:56 s. 40 f.

54) Thyren, Principerna för en strafflagsreform I, Lund 1910, s. 173.

55) SOU 1926:17 s. 118.

56) Förslag till lag om internering å allmän alkoholistanstalt av förbrytare, hemfallna åt dryckenskap avg. 31 dec. 1929. Sthlm 1931. s. 15 f. Se även SOU 1936:4.

57) NJA II 1938 s. 44.

lösas nådevägen,⁵⁸⁾ och han kunde därvid anknyta till en redovisad praxis, enligt vilken nåd så gott som alltid beviljats från förvandlingsstraff, som kommit i konflikt med alkoholistvård å anstalt, en praxis som även kommit att omfatta förvandlingsstraff i konflikt med intagning i tvångsarbetsanstalt.⁵⁹⁾ Föreskriften om verkan av intagning i de särskilda ungdomsanstalterna tillades på hemställan av lagutskottet utan särskild motivering.⁶⁰⁾

Alkoholistvård kan få verkan enligt 9 § i den äldre BövL eller 11 § i den nyare BövL endast om den ges i form av intagning i anstalt. Förvandlingsfråga eller verkställd förvandling rörande böter för fylleri och vissa andra brott under alkoholphåverkan eller efter alkoholförtäring skall emellertid enligt 11 § i den äldre BövL och 12 § i den nyare lagen vara förfallna redan genom lagakraftvunnet beslut om den bötfälldes intagande å bl. a. alkoholistanstalt. Att härmed avses även fall, där villkorligt anstånd med intagningen medges, framgår klart av förarbetena till 1937 års BövL.⁶¹⁾ De nu avsedda paragraferna innehåller den bestämmelsen, att åklagare skall göra anmälan till nykterhetsnämnd, eller beträffande vissa underåriga till barnavårdsnämnd, innan han ansöker om förvandling, om den bötfälldes blivit dömd för minst tre under de senaste förflutna två åren begångna gärningar av den typ som avses. Med bestämmelsen har man 1937, som förut antytts, åsyftat en effektivare tillämpning av alkoholistlagen. Villkorligt beslut om intagning i alkoholistanstalt får emellertid verken enligt paragraferna endast om det tillkommit efter nyss åsyftad åklagaranmälan. Detta kan förklaras med att man ej velat anförtro åt nykterhetsnämnden beslutanderätten rörande en åtgärd, som skall ersätta en kriminalpolitisk påföljd.⁶²⁾ Till åklagaranmälan har man därför knutit den bestämmelse, som nu återfinns i 34 § första stycket c) nykterhetsvårdslagen, att länsstyrelsen skall pröva verkställighetsfrågan, då beslut om intagning i nykterhetsvårdsanstalt tillkommit efter sådan anmälan. Huvudregeln är eljest att länsstyrelsen meddelar intagningsbeslut och att nykterhetsnämnden prövar verkställighetsfrågan. Den myndighet, som äger pröva verkställighetsfrågan, äger också medge villkorligt anstånd med anstaltsintagningen och förklara sådant anstånd förverkat. Motsvarande regelsystem saknas när det gäller intagning i ungdomsvårdsskola.

⁵⁸⁾ NJA II 1938 s. 45 f.

⁵⁹⁾ NJA II 1938 s. 43 och 44.

⁶⁰⁾ LU I 1937 nr 14 s. 19.

⁶¹⁾ NJA II 1938 s. 131. Se även NJA 1949:748, JO 1956 s. 64 ff och SvJT 1962 rf s. 47.

⁶²⁾ NJA II 1938 s. 131. Se även s. 128 ff.

Under förarbetena till de behandlade bestämmelserna i 1937 års lag var det tal om att den föreslagna verkan i förvandlings-sammanhang av alkoholistbehandling endast skulle inträffa be-träffande böter, ådömda för fylleri och för brott som stod i sam-band med alkoholmissbruket. Att sistnämnda utsträckning i allt fall måste göras, hävdade departementschefen. Att draga upp en gräns för tillämpningsområdet vore emellertid mycket svårt, menade han, och hänvisade dessutom till att det mera sällan torde inträffa, att de ifrågavarande personerna häftade för andra böter än sådana som stod i samband med alkoholmissbruket. Det anförda utgjorde skäl för att någon begränsning av åsyftat slag ej föreskrevs.⁶³⁾

I 11 § äldre BövL och 12 § av den nyare lagen anges en begrän-sad brottskrets, för att överensstämmelse skall föreligga med en av indikationerna för ingripande enligt nykterhetsvårdsstift-ningen. En följd av de olika avgränsade brottskretsarna är emel-lertid, att villkorligt beslut om intagande å nykterhetsvårds-anstalt ej medför att förvandlingsfråga eller förvandlingsbeslut förfaller beträffande alla sorters bötesbrott, såsom jämlikt 9 § respektive 11 § vid faktisk intagning. Enligt förut behandlade praxis vid användande av den villkorliga domen bör emellertid förvandlingsstraff i vart fall göras villkorligt, om villkorligt be-slut om intagning i nykterhetsvårdsanstalt föreligger.

Om sålunda den äldre BövL:s 9 och 11 §§ kan sägas höra ihop liksom också 11 och 12 §§ i den nyare BövL, så kan regeln i den nyare lagens 9 § och i den äldre lagens 8 § om undantag från föreskriften om förvandlingsfrihet för småböter, om de avser fylleri, ej sägas direkt höra ihop med respektive av de förut-nämnda paragrafparen. Detta kunde eljest misstänkas, eftersom fråga är om åtgärder mot personer med benägenhet för alkohol-missbruk i samtliga fall. Ett samband har dock funnits,⁶⁴⁾ men det avklippes i samband med införandet av 1954 års nykterhets-vårdslag. Före den lagens tillkomst var nämligen förutsättningen för åklagaranmälan i 11 § i den äldre BövL, att den bötfälle inom de senast förflutna två åren dömts för tre eller flera gär-ningar av förut diskuterad art, däribland fylleri. Härigenom åstadkoms att åklagaranmälan alltid skulle ske, om småböter för fylleri var förvandlingsbara enligt specialregeln. När alkoholist-lagen av 1931 ersattes av nykterhetsvårdslagen av 1954 gavs regeln om nykterhetsnämnds möjlighet att ingripa på grund av återfall i fylleri m. fl. brott en något förändrad lydelse och BövL:s regel om åklagaranmälan anpassades därefter. Regeln om förvandling av småböter för fylleri anpassades emellertid ej.

⁶³⁾ NJA II 1938 s. 46.

⁶⁴⁾ Regner, SvJT 1942 s. 724.

I den nya BövL har ej annan ändring gjorts i nu förevarande avseende, än att ett tidigare uttryck „fällts till ansvar“ för fylleri ändrats till „dömts“. Läget är därför att småböter för fylleri kan vara förvandlingsbara enligt specialregeln utan att skyldighet föreligger för åklagare att göra anmälan till nykterhetsnämnd.

Grunden för specialbestämmelsen om förvandling av småböter för fylleri är eljest den, att man vid den äldre BövL:s införande funnit, att straffet för fylleri av domstolarna sattes lågt även vid återfall. Det resultat, som därför skulle uppkomma enligt huvudregeln om förvandlingsfrihet för småböter, syntes „ur allmänpreventiv synpunkt föga tillfredsställande“. ⁶⁵⁾ Jämför man det påtalade förhållandet rörande straffmätningen för fylleri med nuvarande system med parkeringsbot och ordningsbot, enligt vilket förhöjning vid återfall inte lär ifrågakomma, förefaller den avsedda regeln i BövL ej längre kunna försvaras med den ursprungliga motiveringen. Den skulle emellertid kunna ha en uppgift att fullgöra som komplement till regeln om åklagaranmälan till nykterhetsnämnd enligt vad ovan angivits, om den omformades till att gälla samma krets av brott som avses med sagda regel.

Ordalagen i den behandlade specialbestämmelsen och syftet med den medför att förvandling bör kunna ifrågakomma beträffande småböter för fylleri jämte annat brott, exempelvis förärgelseväckande beteende. ⁶⁶⁾

För att återgå till 11 § i den nyare BövL och 9 § i den äldre lagen, vill det synas, som om man i motiven till den äldre bestämmelsen velat framhålla vissa s.k. praktiska olägenheter av konkurrens mellan intagning i alkoholistanstalt och i tvångsarbetsanstalt å ena sidan och förvandlingsstraff å den andra sidan som orsak till lagregleringen. Ett klart uttryck för att sagda förhållanden uppfattats som viktiga, utgör det förut angivna uttalandet av departementschefen 1938, varigenom en regel rörande konkurrens mellan förvandlingsstraff och annat frihetsstraff avvisades, när olägenheter ej skulle ha yppats vid verkställigheten av sådana straff i förening. ⁶⁷⁾ Trots vad sålunda hävdats, vill det synas, som om den djupaste grunden för den gamla 9 § vore att söka i den uppfattningen, att förvandlingsstraffet borde vika, när den bötfällde underkastats en behandling som ansetts bättre ägnad för honom med hänsyn till de faktorer, som kunde antas ha främjat hans brottslighet. Ett samband med förut omnämnda praxis vid användningen av den villkorliga domen skulle således föreligga.

⁶⁵⁾ NJA II 1938 s. 41.

⁶⁶⁾ Se härom Sigfrid Lundgren i SvJT 1942 s. 719 f och Regner ibm s. 724.

⁶⁷⁾ Se ovan s. 21.

Föreskriften i 1937 års lag rörande tvångsarbete och i 1964 års lag rörande arbete i arbetshem synes emellertid ligga i periferin av tankegångarna bakom sagda praxis, medan föreskrifterna om ungdomsvård passar väl samman med dem, vilket också föreskriften rörande slutna psykiatrisk vård gör. Tvåårsregeln i 11 § får måhända i efterhand en sådan motsvarighet i tillämpningen av BöVL:s anståndsregel, som huvuddelen av övriga regler i paragrafen haft sedan länge i tillämpningen av bestämmelserna om villkorlig dom vid dömande för brott. Regeln kommer då att passa bättre in i 11 § än den gjort från början.

För den ursprungliga regleringen i 9 § äldre BöVL har det säkert spelat stor roll, att de däri angivna åtgärderna innebar frihetsberövande under beaktansvärd tid. Att momentet av frihetsberövande skulle vara den viktigaste förklaringsgrunden till paragrafens innehåll är dock, enligt det sagda, ej antagligt. Vad nyss anförts rörande 11 § i den äldre och 12 § i den nyare lagen bör också beaktas i detta avseende ävensom departementschefens ovannämnda uttalande rörande tillämpningen av 17 § i nya BöVL.⁶⁸⁾

VII *Reformfrågan.*

BöVL är en relik från ett äldre påföljdssystem. I det föregående har visats, att krav kan framkomma vid tillämpningen, vilka inte kan tillgodoses utan att man gör våld på anståndsbestämmelsens egentliga innebörd. Alla krav kan emellertid inte tillgodoses ens på angivet sätt. BöVL:s påföljdssystem hör ihop med brottsbalkens på samma sätt som förvandlingssystemen tidigare hängt ihop med påföljdssystemen i övrigt. Jag vill ytterligare kort ange några fall, i vilka det är tveksamt, om man kan räkna med att rättstillämpningen med BöVL som grund skall kunna ge resultat, godtagbara i jämförelse med påföljdssystemet enligt brottsbalken.

Ett fall är att direkt hänföra till den omständigheten, att villkorligt anstånd enligt den nya BöVL ej kan förenas med övervakning. Sådan möjlighet fanns enligt det äldre förvandlingssystemet, vilket framgår av exv. det förut behandlade juristtidningsfallet. Möjligheten bortogs i och med 1964 års BöVL under motivering att den haft mycket ringa praktisk betydelse.⁶⁹⁾ Tanken med lagändringen på denna punkt, torde ej ha varit att åstadkomma strängare bestämmelser, utan att man i fortsättningen skulle medge villkorligt anstånd även i fall, där övervakning egentligen befanns erforderlig. Ett ytterligare avsteg från lagens

⁶⁸⁾ Se ovan s. 25.

⁶⁹⁾ NJA II 1964 s. 204.

krav på god prognos är således tänkt. Man kan emellertid ej vara säker om någon enhetlig rättstillämpning i denna riktning.

Ett andra fall gäller personer, som gjort sig skyldiga till upprepad bötesbrottslighet, men blott bötesbrottslighet. I sådana fall har det ovillkorliga förvandlingsstraffet sitt viktigaste användningsområde. Annat ingripande står ju, som förut antytts, ej till buds för att förstärka samhällets reaktion gentemot en brottsling, som tydligtvis ej avhåller sig från brott för bötesstraffens skull. Att förvandlingsstraffet på senare tid ansetts böra bli ovillkorligt av angiven orsak framgår redan av tryckt material såsom SvJT 1962 rf s. 33 samt JO 1956 s. 64 ff och 1958 s. 46. Tvånget att använda ovillkorligt fängelsestraff i de angivna fallen, strider mot den prioritet som brottsbalken ger åt kriminalvården i frihet, och dessutom mot reglerna i samma balk om påföljder för underåriga. Det är antagligt, att exempelvis skyddstillsyn ej är mindre lämplig som förvandlingspåföljd än som direkt ådömd påföljd. Tillämpningen av BövL skulle kunna anpassas till brottsbalken, om övervakningsmöjligheten ej borttagits. Som förhållandet nu är, kan annan anpassning ej ske, än att villkorligt anstånd medges även vid upprepad bötesbrottslighet.

Ytterligare kan framdragas fall, där böter ådömts jämte villkorlig dom eller skyddstillsyn av individualpreventiva skäl. Vid ådömandet har man sålunda ansett böterna erforderliga för den dömdes tillrättaförande, trots att denne även erhållit annan påföljd. Hur skall domstolen vid förvandling av böterna, kanske kort efter bötesdomen, kunna förklara, att förvandlingsstraffets verkställighet ej erfordras för tillrättaförandet? Såvitt gäller böter ådömda sinnesjuka m. fl. enligt 33 kap. 2 § brottsbalken — sådana böter får endast ådömas av individualpreventiva skäl — har man ju ansett det särskilda förvandlingsförbudet i 10 § BövL erforderligt. Hade den dömdes hela situation upptagits till granskning, hade kanske annan åtgärd vidtagits, än att han tvingats undergå en tids fängelse. Om böterna ådömts jämte villkorlig dom, hade man i vart fall kunnat överväga skyddstillsyn.

Det förefaller inte som om man skulle kunna helt undvara någon form av åtgärdssystem i anledning av att böter blir obetalda. Man kan t. ex. ej med ett aldrig så effektivt indrivningssystem uppnå något gentemot en egendomslös, förvärvsoförmögen bötesbrottsling, och den typen av person är vanlig i förvandlingsmål.

En reform av förvandlingssystemet skulle, grovt taget, kunna innebära, att man öppnade möjligheterna att använda hela påföljdssystemet enligt brottsbalken i förvandlingssammanhang. I ett förvandlingsmål borde eventuellt också en tidigare påföljd kunna förändras, om det föreföll ändamålsenligt. Brottsbalkens konkurrensregler borde även kunna användas i full utsträck-

ning, varvid förhållandena vid förvandlingstidpunkten skulle beaktas. Förvandlingsstraff i form av fängelse borde utmätas enligt en latitud⁷⁰⁾ och ej vara fixerat i förhållande till oguldna böter.

Man borde även överväga att göra underlåten bötesbetalning till en särskild förseelse under vissa omständigheter. Det subjektiva rekvisitet borde därvid beskrivas på något annat sätt än som „fredska eller uppenbar vårdslöshet“.

Olle Ekstedt.

⁷⁰⁾ Se NJA II 1883 art. 6 s. 3 f.